

Jan van der Haar

Licht in *Het uur van de waarheid*

Jan van der Haar (1960) is dichter en vertaler. Van zijn hand verschenen drie dichtbundels en ruim zeventig vertalingen uit het Italiaans, waaronder de middeleeuwse Franco Sacchetti, moderne klassieken als Gabriele D'Annunzio, Natalia Ginzburg, Giorgio Bassani, Dolores Prato en Curzio Malaparte, maar ook hedendaagse schrijvers als Roberto Saviano, Francesca Melandri, Wu Ming, Ada d'Adamo en Antonio Scurati. Hij vertaalde dichtbundels van Elsa Morante en Giorgio Bassani, en uit het Afrikaans diverse bundels van Antjie Krog. Sinds 2015 is hij lid van het Utrechts Stadsdichtersgilde, waarvan hij sinds 2025 de gildemeester is. In 2026 verschijnt zijn hervertaling Beste Michele van Natalia Ginzburg en de bundel Lady Anne, Een epos in verzen van Antjie Krog (met Robert Dorsman). 'Licht in Het uur van de waarheid' was de voordracht die hij in het kader van de Vertalersgeluktournee op 11 juni 2026 hield bij boekhandel Godert Walter in Groningen.

Licht in *Het uur van de waarheid*

Op 16 april 2026 werd in het boekenpanel van het televisieprogramma 'Eva' op NPO1 het vijfde en laatste deel van de documentaire romanreeks over Mussolini, *M. Het einde en het begin* van Antonio Scurati besproken. Talkshowhost Eva Jinek kondigde de roman bijna afkeurend aan als 'een duister boek', wellicht door het zwartgekleurde omslag. En toen Roxane van Iperen, die het had ingebracht als haar keuze van de maand, daarop tegensputterde, verweerde Jinek zich dat het geen vrolijk boek betrof.

Een soortgelijke reactie ontving ik van Annemieke Bosman, de presentatrice van het radioprogramma 'Opium'. In ons gesprek voor NPO4 op 2 maart merkte zij op dat het fascisme 'geen humorvolle omgeving' was en dat daar weinig licht bestond.

Het fascisme heeft met het nazisme geleid tot de Tweede Wereldoorlog en is beslist geen vrolijke, laat staan humorvolle beweging te noemen. Antonio Scurati beschrijft die in de romanreeks over Mussolini zo duister en dreigend als die maar zijn kon. Humor staat haaks op het fascisme, dat in plaats van te relativieren verabsoluteert. Veelal met geweld. Er bestaat hooguit leedvermaak.

Hiertegenover stel ik dan wel, evenals in het genoemde radioprogramma, dat Scurati in zijn boeken een finzinnige ironie hanteert en ook regelmatig een lichte toets weet aan te brengen. 'Ondanks alle dreiging is *M* niet per se zwaar om te lezen,' schrijft Emilia Menkveld in haar recensie van deel drie in *de Volkskrant*. Ze vervolgt: 'Dat komt door de subtiele, vaak geestige typering, die allemaal voortvloeien uit het historisch materiaal. En het komt vooral door de filmische stijl die van deze boeken zulke pageturners maakt.' (*de Volkskrant*, 8/6/23)

Stijl. Daarin moeten we Scurati's lichtheid zoeken. Een van de vele lezers van *M* wees me daar indirect op. In *M. Het uur van de waarheid* schrijft maarschalk Rodolfo Graziani aan Benito Mussolini:

Met deze brief heb ik mijn laatste woord gesproken. Ik kan niet verder gaan dan het mogelijke, het menselijke en de meest vastberaden wil. Ik wil liever niet het tragische moment meemaken dat ik met ontzaglijke inspanning weg en water heb gerealiseerd en verder weer moet uittellen.

Scurati legt uit: 'Het laatste woord van de maarschalk is een ordinaire spelfout. Een teken aan de wand van de middelmaat waaruit hij afkomstig is, die kleine onontwikkelde, zelfgenoegzame plattelandsburgerij, die gebruikmaakt van en bereid is tot iedere ondergeschiktheid, bevreesd en toch overmoedig. Een ordinaire, maar onthullende, bijna profetische spelfout. Maarschalk Graziani zal niet langer meer hoeven *uit te tellen*, voordat de echte oorlog hem inhaalt.' (p. 95)

In het Italiaans luidt de spelfout: 'procastinare' in plaats van 'procrastinare'. De tweede letter r is vergeten. 'Procrastinare' betekent uitstellen, verdagen, opschorten. In de vertaling kon ik bij 'uitstellen' zonder veel problemen hetzelfde procédé toepassen en de 's' weglaten.

Naar aanleiding hiervan appte dezelfde lezer: 'Was dit een interessante puzzel om als vertaler te leggen?' En ik antwoordde: 'Ja, dit zijn de krenten uit de pap.'

Daarna wees dezelfde lezer me op een andere, soortgelijke krent, volgens hem ‘ook weer een pareltje’. Halverwege p. 265 van *Het uur van de waarheid* staat:

‘Als hij [Mussolini] heeft neergelegd, begeleidt de onfortuinlijke Galeazzo [Ciano] de rampzalige beslissing van zijn schoonvader met een van zijn bekende cynische kwinkslagen: “Hij is uit op trammelant in Rusland.”

Prins Bismarck begrijpt het niet – hij weet niet wat “trammelant” is – en toch keurt hij het knikkend goed.’

In het Italiaans luidt de kwinkslag: ‘Vuole andare a cercare rognia in Russia.’ ‘Rogna’ is de medische term voor schurft. ‘Cercare rognia’ is een idiomatische uitdrukking die ‘problemen zoeken’ betekent. Te ingewikkeld voor het beperkte Italiaans van Prins Bismarck.

Na dit interim verwijst Scurati indirect naar de humor ervan als hij van de figuurlijke lichtheid overstapt op de letterlijke en schrijft: ‘Zodra het licht wordt in Rome, gaat de Italiaanse minister in alle vroegte op bezoek bij de Russische ambassadeur.’

Antonio Scurati lijkt geen kans voorbij te laten gaan om in zijn relaas een licht detail naar voren te brengen. In *Het uur van de waarheid* schrijft hij:

‘Na het bezoek aan Göring en zijn verslavingen – de Italianen verbleken, maar moeten lachen bij de aanblik van de emmers slagroom, waaraan de maarschalk zich zelfs aan het front bezondigt – hervat men de reis per trein in de richting van het zuidoosten.’ (p. 291)

Het is duidelijk: hoge nazibonzen hebben zo hun zwakheden. En die zwakheden of eigenaardigheden mag Scurati graag uitbuiten. Hij schrijft:

‘Voorafgaand aan het afscheid is er tijd voor een laatste vertoning. Hitler wilde de kost delen met zijn soldaten. Er zijn buiten op twintig meter afstand van de mannen eettafels gedekt. Legerleiders, maarschalken en ambassadeurs zullen onder de geestdriftige ogen van hun ondergeschikten soldatensoep eten. Het tafereel is vlot vereeuwigd door de fotografen van Goebbels, maar eerlijk gezegd eet bijna niemand. Alleen de beroepsmilitairen durven die dikke, vette brij naar hun mond te brengen. Hitler lepelt als trouwe vegetariër een speciaal voor hem bereide groentebouillon. Mussolini houdt het bij zijn bekende beker melk.’ (p. 293)

Mussolini, die net als onze koning Willem-Alexander zijn vliegbrevet op zak heeft, vraagt of hij na een excursie het toestel van en met Adolf Hitler, de Condor, naar Hitlers Wolfsschanze mag besturen. Scurati schrijft:

‘Hitler, de verantwoordelijke ss’ers van zijn veiligheidsdienst en de piloten van de Condor wisselen pijlsnel een blik. De Duce zal zijn zin krijgen.’ En dan: ‘De

terugvlucht naar het woud van Rastenburg duurt nog veertig minuten. Niemand zal ooit weten wat Benito Mussolini in die drie kwartier boven de zwarte landstreken van het door oorlog verscheurde Oekraïne heeft gevoeld. De resterende, bedrieglijke sensatie dat hij nog de leidsman is, nu alles hem veroordeelt tot gefrustreerde ondergeschikte?’ (p. 293/294)

Mijn eerder genoemde trouwe lezer appte:

‘Vandaag heb ik de passage gelezen waarin de Duce Hitler vliegt. Dat is op zich wel heel komisch. Maar dan wellicht meer in de Duitse betekenis van het woord... Als die kist nu eens onzacht was neergestort...’

Ja, als dat was gebeurd, had de wereldgeschiedenis haar problemen veel eerder kunnen oplossen.

Licht en tegelijkertijd zwaar in zijn tragiek is Scurati’s gebruik van metaforen. Concluderend schrijft hij ergens:

‘Wat volgt, is een naar beneden rollend rotsblok, een van de tak gerukt omkrullend blad en de trieste eenzaamheid van een dictator.’ (p. 311)

‘Lichtheid’ bevatten ook de hoofdstukken die gewijd zijn aan Mussolini en zijn jonge maîtresse Clara Petacci, die zwanger van hem zou zijn. Scurati schrijft:

‘In dit staartje van negentienhonderdeenveertig heeft zij het brandende Europa doorkruist om de wieg gereed te maken voor dit onwaarschijnlijke kind. [...] En zo kon de schone Clara, de arme Clara in deze heilige nachten van negentienhonderdeenveertig bij haar Ben te biecht gaan over dit gedroomde kindje dat misschien zou komen, nadat ze het vorige bij haar levensreddende operatie was verloren.’ Het hoofdstuk eindigt met de laconieke woorden: ‘er is geen kind’ – ‘non c’è nessun bambino.’ (p. 314)

Een ‘licht’ element vormen soms ook de veelal korte documenten na ieder hoofdstuk. Vaak hebben ze een illustratieve functie, vormen ze een bevestiging. Zoals de transcriptie van het telefoongesprek dat Mussolini en zijn geliefde in december 1941 voerden en waarin Clara Petacci halverwege verklaart: ‘Misschien, ik denk dat ik misschien in verwachting ben...’

Licht begint het hoofdstuk dat gedateerd is op 24 januari 1942 en dat de barre winter beschrijft:

‘Zelfs Zuera in haar dikke langharige jas wil niet naar buiten, eerder hond dan wolf ligt ze in deze ijzige winter graag aan de voeten van haar baas. Wie weet of ook Blondi, het teerbeminde Duitse herdersteefje van Hitler, voor de haard overwintert, in afwachting van liefkozingen waar de Führer, naar verluidt, zo

scheutig mee is (ze schijnt zelfs bij hem in de slaapkamer te mogen slapen).’ (p. 333)

Deze eerste alinea illustreert andermaal de lichte fijnzinnige ironie van Antonio Scurati door woorden als ‘teerbeminde’ (‘amatissima’) en ‘scheutig’ (‘prodigo’) en ‘naar verluidt’ (‘si dice’). Dat laatste onderstreept weer dat de schrijver niets uit zijn duim zuigt.

Oorspronkelijk noemde Antonio Scurati het vierde deel an M. ‘Il libro della guerra’ – *Het boek van de oorlog*. Zo heet het ook in de Duitse vertaling: *Das Buch des Krieges*. Scurati besloot uiteindelijk de titel te veranderen in ‘L’ora del destino’. In het Nederlands is dat geworden: *Het uur van de waarheid*. Letterlijk betekent het eigenlijk: ‘Het uur van het lot’. Dat wil zeggen het uur waarin het eropaan komt. Met andere woorden: Het uur van de waarheid.

Die waarheid is, zoals we weten, alle fijnzinnige ironie van Scurati ten spijt, allesbehalve licht.